

Marenglen KASMI

EMIGRACIONI POLITIK SHQIPTAR DHE QËNDRIMI I TIJ NDAJ ÇËSHTJES SË KOSOVËS (1945-1990)

Abstrakt:

Kumtesa trajton rolin dhe qëndrimin e emigracionit politik shqiptar ndaj çështjes së Kosovës në periudhën 1945-1990, duke nxjerrë në pah dallimin mes retorikës kombëtare dhe veprimit praktik politik. Pas Luftës së Dytë Botërore, ky emigracion, i përbërë kryesisht nga kundërshtarë të regjimit komunist dhe ish-bashkëpunëtorë të pushtuesve nazifashistë, u përfshi në përpjekje për rrëzimin e qeverisë së Enver Hoxhës. Në këtë kuadër, bashkëpunimi me aktorë të huaj – përfshirë edhe Jugosllavinë - shpesh e zbehu përkushtimin ndaj çështjes së Kosovës. Përçarjet ideologjike e krahinore, varësia nga shërbimet e huaja të inteligjencës dhe mungesa e një platforme të unifikuar e kufizuan ndjeshëm ndikimin e tij politik dhe diplomatik. Megjithatë Kosova ruhej si element i pandashëm i diskursit të “Shqipërisë etnike”, në praktikë ajo funksionoi kryesisht si simbol politik dhe jo si program i zbatueshëm. Demonstratat e vitit 1981 e risollën Kosovën në qendër të vëmendjes, por emigracioni politik shqiptar nuk arriti të ndërtonte ura bashkëpunimi me diasporën e re kosovare. Në këtë mënyrë, ndikimi i emigracionit politik shqiptar në ndërkombëtarizimin e çështjes së Kosovës mbeti më shumë simbolik dhe episodik sesa real dhe transformues, duke reflektuar tensionin e vazhdueshëm midis aspiratave kombëtare dhe kufizimeve strukturore të epokës së Luftës së Ftohtë. Megjithatë, pavarësisht fragmentimit të brendshëm dhe mungesës së unifikimit, emigracioni politik shqiptar mbetet i rëndësishëm si dëshmi e qëndresës antikomuniste dhe si mbartës i diskursit kombëtar në periudha të vështira historike. Përmes veprimtarive të tij kulturore, politike e publicistike, ai kontribuoi në ruajtjen e vetëdijes kombëtare dhe në mbajtjen gjallë të çështjes së Kosovës në opinionin ndërkombëtar.

Fjalë kyçe: Emigracioni politik shqiptar 1945-1990, Kosova, UDB, bashkim kombëtar, demonstratat e viti 1981 në Kosovë.

Hyrje

Emigracioni politik shqiptar pas vitit 1945 përfaqëson një nga realitetet më të ndërlikuara të historisë së pasluftës në Evropën Lindore. Ai përbëhej kryesisht nga antikomunistë, ish-bashkëpunëtorë të pushtuesve nazifashistë gjatë Luftës së Dytë Botërore. Pas vendosjes në emigracion, kryesisht në Europën Perëndimore, pjesa dërrmuese e tyre u riorganizuan politikisht, duke u angazhuar në përpjekjet për të delegjitimuar qeverinë e Enver Hoxhës, duke synuar përmbysjen e saj nga jashtë. Përvoja historike tregoi se ky emigracion politik ishte i gatshëm të bashkëpunonte me çdo fuqi të interesuar për rrëzimin e Enver Hoxhës - përfshirë këtu edhe armiqtë tradicionalë të çështjes shqiptare, si Greqia dhe Jugosllavia - duke u përfshirë indirekt në skema dhe projekte që binin në kundërshtim të hapur me diskursin e tyre për bashkimin kombëtar të shqiptarëve dhe për mbrojtjen e të drejtave të shqiptarëve në Kosovë.¹ Kjo kontradiktë e thellë mes retorikës dhe veprimit e shoqëroi vazhdimisht emigracionin politik shqiptar dhe pati pasoja të dukshme në mënyrën se si ky emigracion e trajtoi çështjen e Kosovës në dekadat në vijim. Në këtë kontekst, një faktor i veçantë ndikues ishte roli i UDB jugosllave në përçarjen e emigracionit politik shqiptar. Përmes një strategjie të qëllimshme të infiltrimit, kontrollit dhe bashkëpunimit të matur, UDB arriti të tërheqë në bashkëpunim një pjesë të emigracionit politik shqiptar, duke e orientuar atë drejt objektivave të vetë Jugosllavisë.² Ky bashkëpunim kishte një natyrë pragmatike për të dyja palët: emigracioni politik shqiptar e shihte atë si një mundësi për t'u kthyer në Shqipëri e për të rifituar pozitat e humbura politike e shoqërore pasi të rrëzohej qeveria e Enver Hoxhës, ndërsa autoritetet jugosllave e përdornin për të zbutur artikulet publike lidhur me represionin jugosllav në Kosovë dhe për të ruajtur një imazh të qëndrueshëm në arenën ndërkombëtare.³

¹ Për më shumë shiko Marenglen Kasmi: „*Armed Albanian Resistance to the Hoxha Regime in Albania 1948-1953*”, në Michael Gehler, David Schriffl (eds.): *Violent Resistance. From the Baltics to Central, Eastern and South Eastern Europe 1944-1956*, Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn 2020.

² AMPB/AIDSSH, Drejtoria II, v. 1981 “Veprimtaria e UDB në drejtim të emigracionit reaksionar shqiptar e kosovar për ta përdorur kundër vendit tonë”.

³ Qysh në vitin 1952 UDB në bashkëpunim me zbulimin italian kishte lejuar kalimin nëpër territor jugosllav të grupeve diversioniste që vepronin në Shqipëri nën drejtimin e Ndue M., Frano K., Pal B. M., Pjetër K. P., Mark Gj., etj. Në vitin 1953 në Trieste, në një mbledhje të krerëve të “Ballit Kombëtar” dhe “Bllikut Independent”, me pjesëmarrjen e kadrove të larta të UDB u diskutua forcimi i bashkëpunimit midis tyre. Ndërsa në vitin 1955 UDB dërgoi

Për shumë personazhe të emigracionit politik shqiptar, bashkëpunimi me Jugosllavinë nuk ishte një precedent i panjohur. Vetë rikthimi i Ahmet Zogut në Shqipëri në vitin 1925 me mbështetjen e Beogradit ishte një model i mëparshëm që krijonte njëfarë legjitimiteti për këto marrëveshje të heshtura.⁴ Nga ana tjetër, për Jugosllavinë, mbajtja nën kontroll e diskursit politik të emigracionit shqiptar përbënte një instrument të vlefshëm për të penguar artikulimet për bashkimin kombëtar të shqiptarëve, për të zbutur denoncimet e dhunës sistematike në Kosovë dhe për të mbajtur këtë çështje sa më larg diskutimeve në tryezat ndërkombëtare.

Ky punim synon të analizojë rolin e këtij emigracioni politik në raport me çështjen e Kosovës gjatë periudhës 1945–1990. Ajo nuk synon të bëjë një historik të emigracionit politik shqiptar, por do të rreket të vështrojë brenda rrjetit të ndërveprimeve ideologjike, politike dhe diplomatike që formësoi pozicionimin e saj ndaj çështjes së Kosovës. Kjo çështje, edhe pse e ndjeshme dhe kombëtare, nuk ishte domosdoshmërisht në qendër të agjendës së emigracionit politik, i cili shpesh luhatej mes prioriteteve si, rrëzimi i regjimit të Enver Hoxhës, krijimi i një Shqipërie pluraliste dhe denoncimi i komunizmit në sytë e botës perëndimore.

oficerët e saj në kryeqytete europiane ku ishte vendosur emigracioni politik shqiptar, si psh. në Romë oficerin e saj Svezozar Koçiq e në Paris kolonelin Miutanoviç, për të punuar në drejtim të emigracionit shqiptar dhe për të mbajtur lidhje direkte me drejtuesit e tyre. Gjithmonë sipas raportimeve të Sigurimit të Shtetit, në vitin 1956, në Romë koloneli i UDB Cedo Mijoviç zhvilloi bisedime sekrete me Kol. B. M., Gjon M., Ernest K. etj. dhe në Belgjikë me Muharrem B., Fiqiri D. etj. Po ashtu, UDB u angazhua edhe në koordinimin e emigracionit politik shqiptar kundër qeverisë së Tiranës. Zef P., anëtar i „Ballit Kombëtar“ depononte se në një mbledhje të emigrantëve politikë në Itali, të mbajtur muajin korrik 1949, u raportua se edhe me Jugosllavinë ishte rënë në ujdi. Më pas, Zef P., Mit’hat F. dhe Abas K. shkuan në Jugosllavi dhe si u morën vesh atje, kaluan në Kosovë dhe organizuan „Komitetin e Ballit Kombëtar“, i cili do të punonte për zbatimin e programit të „Komitetit Shqipëria e Lirë“. (AMPB/AIDSSH, Drejtoria II, v. 1981 “Veprimtaria e UDB në drejtim të emigracionit reaksionar shqiptar e kosovar për ta përdorur kundër vendit tonë”).

⁴ Zbulimi shqiptar e konsideronte organizatën e “Legalitetit” si agjitatoren më besnike të UDB në radhët e emigracionit politik shqiptar. Sipas tij, për problemet që UDB kishte në kuadër të gjithë emigracionit politik shqiptar për çështjen e bashkimit të tij, veprimtarisë subversive, spiunazhit, propagandës kundër Shqipërisë socialiste etj., ajo aktivizoi “Legalitetin”. Kuadro të larta jugosllavë të politikës dhe UDB takoheshin në mënyrë të rregullt me drejtuesit e “Legalitetit” për të bashkërenduar veprimet kundër qeverisë së Enver Hoxhës.” (AMPB/AIDSSH, Drejtoria II, v. 1981 “Veprimtaria e UDB në drejtim të emigracionit reaksionar shqiptar e kosovar për ta përdorur kundër vendit tonë”).

Në këtë punim do të shtrohet pyetja: cilat ishin kapacitetet reale të emigracionit politik shqiptar për të ndikuar në trajtimin ndërkombëtar të çështjes së Kosovës dhe sa përputhej qëndrimi i tij me lëvizjet dhe aspiratat e shqiptarëve të Kosovës? Për t'iu përgjigjur kësaj pyetjeje, do të analizohen veprimtaritë politike të organizatave të mërgatës, marrëdhëniet e tyre me institucionet ndërkombëtare dhe mjetet e komunikimit që përdorën për të përçuar zërin e tyre.

Trajtimi kronologjik dhe tematik i periudhës 1945-1990 do të ndihmojë në krijimin e një panorame të qartë për mënyrën se si emigracioni politik shqiptar e konceptoi çështjen e Kosovës: si një kauzë kombëtare, si një mjet politik, apo si një dilemë që kërkonte zgjidhje të ndërmjetme në kushtet e Luftës së Ftohtë.

Në punim do të përpiqemi të argumentojmë se ndonëse emigracioni politik shqiptar mbajti vazhdimisht Kosovën si pikë normative të "Shqipërisë etnike", veprimi politik konkret mbeti i kufizuar nga përçarjet e brendshme, varësia nga shërbimet e fshehta të huaja dhe koniunkturat e Luftës së Ftohtë. Trajtimet e sjella për ndërveprimet oportuniste me aktorë shtetërorë si Jugosllavia, përfshirë edhe rolin dezintegruës të UDB, shpjegojnë pse Kosova shërbeu më tepër si simbol sesa si program politik i zbatueshëm për këtë emigracion në periudhën 1945-1990. Kësisoj, kapacitetet reale të emigracionit antikomunist politik shqiptar për të ndikuar në ndërkombëtarizimin e çështjes së Kosovës rezultuan kryesisht simbolike, episodike dhe më pak transformuese.

Emigracioni politik shqiptar pas vitit 1945

Ndërsa forcat gjermane po tërhiqeshin nga Shqipëria në vjeshtën e vitit 1944, një pjesë e ish-bashkëpunëtorëve të pushtuesve italianë dhe gjermanë morën masa për t'u larguar nga Shqipëria. Në këtë grup bënin pjesë funksionarë të administratave kuislinge, drejtues dhe anëtarë të formacioneve politike që kishin bashkëpunuar me pushtuesit italianë e gjermanë, si dhe individë të tjerë të lidhur ngushtë me strukturat e okupacionit. Largimi i tyre u diktua nga frika e hakmarrjes dhe e ndëshkimit të menjëhershëm nga forcat partizane fituese, si dhe nga bindja se pushteti i ri, i udhëhequr nga Partia Komuniste, nuk do të toleronte rolin e tyre në shërbim të okupatorit. Kjo valë arratisjesh përbën fazën e parë të krijimit të emigracionit politik shqiptar, duke shënuar fillimet e krijimit të diasporës politike shqiptare. Arratisjet e para u kryen kryesisht përmes kufirit verior me Jugosllavinë dhe kufirit jugor me Greqinë, e më pak nëpërmjet kalimit të detit Adriatik për në Itali, pasi sigurimi i mjeteve

lundruese ishte i vështirë. Më vonë, qendra të mëdha të mërgatës politike u formuan në Itali, Francë, ShBA, Turqi, Gjermaninë Perëndimore etj. Kampet e refugjatëve politikë në Itali dhe në zonën franceze të Gjermanisë shërbyen si pikënisje për organizimin e tij. Me ndihmën e shërbimeve perëndimore të inteligjencës, shumë prej këtyre emigrantëve u përfshinë në projekte të ndryshme propagandistike dhe ndonjëherë operative, me qëllim rrëzimin e regjimit të Enver Hoxhës.⁵

Kjo diasporë politike u karakterizua nga një ndarje e brendshme e thellë ideologjike dhe krahinore. Balli Kombëtar u përqendrua kryesisht në ShBA dhe mbante një pozicion nacionalist antikomunist, duke ruajtur elementë të programit të tij të mëparshëm. Legalistët, të lidhur me pretendimet e familjes mbretërore Zogu, vepronin kryesisht në Europën Perëndimore. Ndërkohë, grupime të tjera më të vogla përfaqësonin linja të ndryshme ideologjike, përfshirë edhe grupe të majta që e kritikonin Enver Hoxhën nga një perspektivë më internacionale ose trockiste.⁶ Qasja e këtyre grupimeve ndaj Shqipërisë ishte në përgjithësi homogjene në përmbajtjen antikomuniste, por heterogjene në vizionin për të ardhmen politike të vendit. Disa kërkonin restaurimin e monarkisë, të tjerë një republikë demokratike. Megjithatë, ndryshe nga mërgatat e tjera lindore⁷, emigracioni politik shqiptar vuajti nga një mungesë

⁵ Për më shumë shiko Marenglen Kasmi: „*Armed Albanian Resistance to the Hoxha Regime in Albania 1948-1953*” dhe Irakli Koçollari: „*Operacione sekrete. Shqipëria në Luftën e Ftohtë*”, vëllimi I dhe II, Tiranë 2022.

⁶ Shiko Marenglen Kasmi: „*Sadik Premtaji. Trockisti i fundit. Një biografi politiko-historike*“, Tiranë 2025.

⁷ Në Poloni, qeveria në mërgim e krijuar që gjatë Luftës së Dytë Botërore vazhdoi të funksiononte pas vitit 1945 dhe gëzoi njohje ndërkombëtare, duke u mbështetur nga fuqitë perëndimore si Britania e Madhe dhe Shtetet e Bashkuara (Anita Prazmowska: „*Poland: A Modern History*”. London 2010; Anna Mazurkiewicz: „*Political Emigration from East Central Europe During the Cold War*”, in: *Polish American Studies* 72 (2) 2015).

Po ashtu, emigracioni politik hungarez, veçanërisht pas kryengritjes së vitit 1956, arriti të krijojë struktura të qëndrueshme politike dhe organizata të diasporës që u angazhuan aktivisht në forume ndërkombëtare, duke përfutur mbështetje materiale dhe diplomatike nga Perëndimi (László Borhi: „*Hungary in the Cold War, 1945-1956*”. Central European University Press, Budapest 2004; USCIS (U.S. Citizenship and Immigration Services). 2021. „*Operation Safe Haven: The Hungarian Refugee Crisis of 1956.*” History - Stories from the Archives. <https://www.uscis.gov/about-us/our-history/stories-from-the-archives/operation-safe-haven-the-hungarian-refugee-crisis-of-1956>).

Edhe komunitetet çeke e sllovae, të lidhura me qeverinë në mërgim në Londër, vepruan me koherencë dhe me përkrahje institucionale të dukshme (Mary Heimann: „*Czechoslovakia: The State That Failed*”. Yale University Press, New Haven 2009; Igor Lukes: „*Czechoslo-*

koherence organizative dhe nga mungesa e mbështetjes reale institucionale nga ndonjë shtet i rëndësishëm perëndimor. Kjo e kufizoi ndjeshëm ndikimin e tij në zhvillimet ndërkombëtare që preknin shqiptarët si tërësi, përfshirë edhe çështjen e Kosovës.

Organizatat politike të emigracionit shqiptar pas vitit 1945 përbënin një përpjekje për të institucionalizuar rezistencën kundër regjimit komunist, por edhe një arenë konfliktesh ideologjike, personale dhe krahinore që shpesh paralizonin veprimtarinë e tyre.

Në planin ndërkombëtar, më e rëndësishmja ndër to ishte “Komiteti “Shqipëria e Lirë”, i formuar në vitin 1949 në ShBA, nën përkujdesjen e “Komitetit Amerikan për Çlirimin nga Komunizmi” (më vonë Radio Free Europe). Ai përfshinte përfaqësues nga Balli Kombëtar, Legaliteti dhe grupime të tjera më të vogla, duke synuar të përfaqësonte një qeveri alternative shqiptare në mërgim.

Komiteti “Shqipëria e Lirë” u shndërrua në platformën më të strukturuar të opozitës antikomuniste shqiptare në Perëndim, me seli fillimisht në New York dhe më vonë në Washington. Ai botoi gazetën “Shqipëria”, organizoi konferenca ndërkombëtare, përgatiti memorandume për institucionet perëndimore dhe bashkëpunoi ngushtë me shërbimet amerikane të inteligjencës.⁸ Megjithatë, që në fillimet e tij u shfaqën tensione serioze ndërmjet përfaqësuesve të Ballit dhe Legalitetit, me akuza për bashkëpunim me pushtuesit gjatë luftës, që ishin trashëguar nga konfliktet e brendshme të viteve 1940.

Në përgjithësi, partitë dhe organizatat politike shqiptare në mërgim, si “Balli Kombëtar”, “Legaliteti” etj., përfaqësonin një përpjekje për të ruajtur një frymë opozitare jashtë vendit dhe për të ndërtuar një “Shqipëri imagjinare” në mërgim. Por pavarësisht përkushtimit dhe sakrificave, ato nuk arritën të krijojnë një alternativë të besueshme kombëtare. Çështja e Kosovës ishte

vakia's Government-in-Exile and the London Alliance.” *Journal of Contemporary History* 29 (1), 1994).

Këto shembuj dëshmojnë se, ndryshe nga rasti shqiptar, mërgatat e tjera lindore jo vetëm që ruajtën një përmajtje të qartë antikomuniste, por arritën të siguronin një nivel të lartë organizimi dhe përkrahjeje nga fuqitë e mëdha, gjë që u dha atyre një rol të matshëm në zhvillimet ndërkombëtare të periudhës së Luftës së Ftohtë.

⁸ Dokumentacion historik i publikuar online nga Shërbimi inteligjent amerikan, CIA. 1951. *OBOPUS BG FIEND Vol. 3 (Oblivious National Committee for Free Albania)*. https://www.cia.gov/readingroom/docs/OBOPUS%20BG%20FIEND%20%20%20VOL.%203%20%28OBLIVIOUS%20%20%20NATIONAL%20COMMITTEE%20FOR%20FREE%20ALBANIA%29_0002.pdf

shpesh e pranishme në retorikë, por jo në qendër të agjendës së tyre, duke reflektuar më shumë një qasje simbolike sesa një platformë të mirëartikulluar diplomatike.

Sa më sipër, qasja e emigracionit politik shqiptar ndaj çështjes së Kosovës ishte shpeshherë e paqëndrueshme, fragmentare dhe e kushtëzuar nga faktorë ideologjikë, krahinorë dhe gjeopolitikë. Në thelb, me të drejtë emigracioni politik e konsideronte Kosovën si pjesë të pandarë të kombit shqiptar, të ndarë padrejtësisht nga shteti amë. Megjithatë, mënyra se si ky qëndrim konceptualizohej, artikulohej dhe zbatohej në veprim politik konkret, ndryshonte ndjeshëm në varësi të rrethanave kohore, orientimit ideologjik të organizatave dhe kontekstit ndërkombëtar. Menjëherë pas Luftës së Dytë Botërore, vëmendja kryesore e emigracionit u përqendrua te Shqipëria e vitit 1913: përmbysja e regjimit komunist dhe rivendosja e një rendi politik të lirë dhe “kombëtar”. Kjo qasje nënkuptonte se çështja e Kosovës duhej trajtuar vetëm pasi të ishte përmbysur regjimi i Enver Hoxhës. Në këtë mënyrë, Kosova trajtohej si një “kauzë e shtyrë”, e pranishme në retorikë, por e papërpunuar në strategji.

Balli Kombëtar, për shembull, në programin e tij të rikonfirmuar në mërgim, ruante parimin e Shqipërisë etnike, duke përfshirë trojet në Kosovë, Çamëri, Maqedoni dhe Mal të Zi, por në mënyrë të përgjithshme, pa angazhim konkret për ndonjë aksion diplomatik. Kjo mungesë koherence bëhej veçanërisht e dukshme kur Balli Kombëtar, në kontekstin e përplasjeve të Luftës së Ftohtë dhe pas prishjes Tito–Stalin, vendosi kontakte dhe bashkëpunim me Jugosllavinë për të vepruar kundër regjimit të Enver Hoxhës. Ky orientim i ri ngre pikëpyetje të natyrshme mbi vendin real të Kosovës në programin politik të Ballit, për më tepër që gjatë Luftës së Dytë Botërore nacionalistët shqiptarë e kishin akuzuar Partinë Komuniste për nënshttrim ndaj interesave jugosllave dhe “shitjen” e Kosovës te Tito. Ironikisht, tashmë vetë Balli po hynte në një formë bashkëpunimi me Beogradin, duke e bërë të paqartë nëse aspirata për Kosovën ishte prioritet strategjik apo kryesisht element retorik.⁹

Më tej, një problem përbënte edhe mungesa e kontakteve të drejtpërdrejta me përfaqësues të diasporës kosovare. Ndërsa disa personalitete kosovare ndodheshin në mërgim (p.sh. intelektualë shqiptarë të Kosovës të arratisur pas represioneve të para në Kosovë), bashkëpunimi i tyre me organizatat e emigracionit shqiptar në Perëndim ishte minimal dhe shpesh i penguar nga divergjencat politike. Një tjetër faktor që e komplikonte qëndrimin e

⁹ (AMPB/AIDSSH, Drejtoria II, v. 1981 “Veprimtaria e UDB në drejtim të emigracionit reaksionar shqiptar e kosovar për ta përdorur kundër vendit tonë”).

emigracionit ishte raporti i ndërlikuar me Perëndimin. Organizatat politike shqiptare në mërgim vareshin në mënyrë thelbësore nga mbështetja logjistike, financiare dhe politike e institucioneve amerikane dhe europiane. Megjithatë, duhet theksuar se në kontekstin e Luftës së Ftohtë, çështja e Kosovës konsiderohej një temë delikate, pasi pas vitit 1948 Jugosllavia e Titos ishte aleate e Perëndimit. Kjo i detyronte drejtuesit e emigracionit shqiptar të shmangnin denoncime të hapura ndaj Beogradit, për të mos rrezikuar mbështetjen perëndimore, e cila ishte esenciale për ekzistencën e tyre politike.

Edhe në organet e shtypit të mërgatës – si gazeta “Shqipëria” e Komitetit “Shqipëria e Lirë”, apo botime të Ballit Kombëtar – Kosova përmendej në mënyrë të fragmentuar, si simbol i padrejtësive historike, por jo si objekt i një analize të thelluar të situatës reale në krahinë. Ngjarje të mëdha si shpërnguljet masive të shqiptarëve gjatë viteve 1950 apo dhuna shtetërore gjatë viteve 1960 nuk gjetën pasqyrim serioz në qëndrimet politike të emigracionit, gjë që dëshmon një shkëputje të dukshme mes diskursit politik të mërgatës dhe realitetit të shqiptarëve në Jugosllavi. Vetëm në vitet 1970 dhe veçanërisht pas demonstratave të vitit 1981 në Kosovë, çështja filloi të rifitojë vëmendje më të shtuar. Megjithatë, qëndrimet mbetën të paunifikuara.¹⁰ Disa figura të mërgatës i mbështetën protestat si shprehje të një aspirote kombëtare për bashkim, ndërsa të tjerë shprehnin rezerva për shkak të frikës se demonstratat mund të interpretoheshin si të nxitura nga regjimi i Hoxhës - një regjim që emigracioni e kishte kundërshtuar me konsekuencë për dekada. Kjo ambivalencë është tregues i mungesës së një vizioni të qartë dhe të koordinuar për Kosovën. Përfundimisht, edhe pse në plan simbolik Kosova u ruajt si një pikë referimi e pandashme e projektit të “Shqipërisë natyrale”, në praktikë emigracioni politik shqiptar nuk arriti të krijojë një platformë të qëndrueshme për mbrojtjen dhe përfaqësimin ndërkombëtar të të drejtave të shqiptarëve në Kosovë. Mungesa e kontakteve me terrenin, mungesa e bashkëpunimit me diasporën e re të Kosovës, si dhe varësia nga fuqitë perëndimore e reduktuan qëndrimin e emigracionit në një pozicion deklarativ, pa ndikim të drejtpërdrejtë në zhvillimet reale të çështjes së Kosovës gjatë periudhës 1945-1990.

¹⁰ AMPB/AIDSSH, Fondi i Komitetit Qendror të PPSH, Dosje nr. 3, viti 1981. Informacion i drejtorisë së Tretë të Ministrisë së Punëve të Brendshme drejtuar Enver Hoxhës për gjendjen në Kosovë, Tiranë më 02.09.1981.

Ndërveprimet dhe konfliktet ideologjike brenda emigracionit

Një ndër karakteristikat më dalluese të emigracionit politik shqiptar në periudhën 1945–1990 ishte përçarja e thellë ideologjike dhe mungesa e një konsensusi strategjik për të ardhmen e Shqipërisë dhe të kombit shqiptar në tërësi. Këto ndarje nuk ishin vetëm pasojë e traumës së luftës dhe e akuzave për kolaboracionizëm, por edhe e orientimeve të ndryshme politike, konflikteve personale dhe trashëgimisë së ndasive krahinore, çka u trajtua edhe më sipër.

Në thelb, emigracioni u nda në tri grupe kryesore: nacionalistët e Ballit Kombëtar, legalistët e lidhur me familjen mbretërore dhe grupet e pavarura të karakterit liberal ose intelektual që shpesh nuk përfshiheshin në asnjë prej strukturave tradicionale. Në margjinat e këtyre grupimeve qëndronin edhe disa individë me orientim të majtë – socialistë, socialdemokratë, madje edhe trockistë – të cilët përjashtoheshin nga shumica për shkak të perceptimit si “të dyshimtë” ideologjikisht, ndonëse shpesh kishin një kritikë të ashpër ndaj regjimit të Hoxhës.¹¹

Konflikti më i mprehtë zhvillohej midis Ballit Kombëtar dhe Legalitetit. Përçarja mes këtyre dy organizatave nuk ishte vetëm ideologjike (republikë kundrejt monarkisë), por kishte rrënjë të thella në akuzat për tradhti kombëtare gjatë Luftës së Dytë Botërore. Legalistët i akuzonin ballistët për bashkëpunim me pushtuesit gjermanë dhe italianë, ndërsa këta të fundit shihnin në Legalitet një strukturë të vjetruar që përfaqësonte një të kohë të tejkaluar. Këto akuza reciproke shpesh blloktonin bashkëpunimin në evenimentet publike, përfshirë edhe daljet e përbashkëta në mbështetje të çështjes së Kosovës.

Krahas këtyre ndasive, brenda vetë organizatave shpërthyen konflikte personale dhe përplasje udhëheqjes së tyre. Në shumë raste, figurat drejtuese e akuzonin njëri-tjetrin për oportunizëm, lidhje me shërbime të huaja apo përdorim të kauzës kombëtare për përfitime vetjake. Në këtë klimë të tensionuar, ishte e vështirë të ndërtohej një strategji e përbashkët për mbështetjen e të drejtave të shqiptarëve në Kosovë apo për lobim efektiv ndërkombëtar.

Një tjetër faktor destabilizues ishte vetë raporti i emigracionit me regjimin e Enver Hoxhës. Për shumë emigrantë, armiku kryesor mbetej regjimi i Tiranës, ndërsa regjimi i Titos dhe më pas ai i udhëheqësve jugosllavë trajtohej si dytësor ose, në disa raste, edhe si bashkëpunëtor potencial kundër komunizmit shqiptar. Kjo logjikë e krijuar në kontekstin

¹¹ Shiko Marenglen Kasmi: “Sadik Premtaj. Trockisti i fundit. Një biografi politiko-historike”, Tiranë 2025.

e pas vitit 1948, kur Jugosllavia u nda nga blloku sovjetik, ndikoi që për një kohë të gjatë emigracioni të shmangte kritikën e hapura ndaj Beogradit për shkak të orientimit pro-perëndimor të Jugosllavisë. Kjo heshtje strategjike, e perceptuar nga shumë kosovarë si indiferencë apo oportunizëm, thelloi më tej ndarjen psikologjike dhe politike mes mërgatës shqiptare dhe realitetit të shqiptarëve në Kosovë. Një rol jo të vogël luante në shkaktimin e këtyre divergjencave edhe Sigurimi i Shtetit, i cili nuk linte rast pa shfrytëzuar për t'i demaskuar ata. Në anën tjetër, organizatat që përfaqësonin pozicione më të majta - edhe pse më të izoluara - shpesh ishin të vetmet që denonconin në mënyrë sistematike shtypjen në Kosovë dhe kërkonin një zgjidhje politike për të drejtën e vetëvendosjes së shqiptarëve. Megjithatë, mungesa e influencës së tyre në qarqet vendimmarrëse dhe stigmatizimi si “të majtë” i mbante jashtë aksit të bashkëpunimit me organizatat më të mëdha të emigracionit politik.

Ky polarizim brenda emigracionit e dobësoi ndjeshëm kapacitetin për të ndërtuar një zë të përbashkët në skenën ndërkombëtare. Në vend që të krijohej një front i unifikuar politik dhe diplomatik, çështja e Kosovës u zbeh në mes të një rrjeti polemikash të brendshme, prioritetëve të ndryshme ideologjike dhe mungesës së një vullneti real për bashkëpunim. Për këtë gjë, një ndër krerët e emigracionit politik të Ballit Kombëtar, Vasil Andoni shprehej në vitin 1986 se *“Ndërsa me Jugosllavinë ka probleme ideologjike e sidomos për çështjen e Kosovës, RPSSH me propagandë i ka dalë në mbështetje Kosovës, por ajo duhet ta ngrejë zërin edhe në OKB. Ndërsa ‘Balli’ duhet të punojë aktivisht për çështjen e Kosovës, sidomos për mbrojtjen e mbështetjen e kërkesave të tyre”*.¹²

Ndikimi i emigracionit shqiptar në opinionin ndërkombëtar për Kosovën

Emigracioni politik shqiptar, pavarësisht përmasave të tij të kufizuara dhe ndasive të brendshme, përpigjej të ndikonte në opinionin ndërkombëtar rreth gjendjes së të drejtave të shqiptarëve në Kosovë. Ky ndikim u tentua të realizohej përmes mjeteve të komunikimit publik, lobimit diplomatik në qarqet perëndimore dhe përfshirjes në rrjete antikomuniste që kishin si synim më të gjerë luftën kundër Bashkimit Sovjetik dhe satelitëve të tij. Megjithatë, ndikimi real ishte më i kufizuar sesa qëllimet që shpallehin publikisht, për

¹² AMPB/AIDSSH, Fondi i Fondi i Komitetit Qendror të PPSH, Dosja 13, viti 1986, Informacion i Drejtorisë së Tretë të MPB drejtuar Komitetit Qendror të PPSH, nr. 420, datë 23.12.1986.

shkak të mungesës së koordinimit, burimeve njerëzore e financiare por varej po kaq shumë edhe nga interesi i vendeve përëndimore ndaj kësaj çështjeje.

Kësisoj, në vitet 1950-1960, emigracioni politik fokusohej kryesisht në përpjekjen për të dokumentuar represionin komunist në Shqipëri dhe për të ndikuar në formimin e një opinioni të jashtëm antikomunist. Për këtë qëllim, Komiteti “Shqipëria e Lirë” shpërndante raporte, memorandume dhe botime në anglisht që synonin të informonin Kongresin Amerikan, institucionet ndërkombëtare dhe organizatat e të drejtave të njeriut. Kosova përmendej zakonisht në këto raporte si “krahinë e banuar nga shqiptarë” që vuante nga politika e shtypjes së Beogradit, por nuk përbënte objekt të trajtimit të thelluar.

Në vitet 1970 dhe sidomos pas demonstratave të vitit 1981 në Kosovë, emigracioni politik u përball me një sfidë të re: artikulli i një qëndrimi për një ngjarje që nuk kishte ndodhur në Shqipëri, por që përfshinte shqiptarë të një kombi të ndarë. Demonstratat e vitit 1981 tronditën Jugosllavinë dhe krijuan një valë solidariteti në diasporë, veçanërisht në radhët e shqiptarëve të Kosovës në mërgim. Kjo diasporë e re e krijuar nga radhët e shqiptarëve të Kosovës ishte e ndryshme nga emigracioni politik që kishte ikur në vitin 1944 nga Shqipëria. Ajo ishte më e re në moshë, më aktive e me përfaqësues në Gjermani, Zvicër, ShBA e Skandinavi dhe filloi të artikulonte një agjendë më konkrete për Kosovën.

Emigracioni politik shqiptar përpiquej të lidhte protestat që organizoheshin në Perëndim me çështjen e bashkimit kombëtar, por shpesh mungonte koordinimi, pasi nuk kishte kontakte reale me organizatorët e protestave dhe për më tepër, pa e njohur kontekstin specifik të Jugosllavisë. Ai vazhdonte të qëndronte i përçarë dhe një pjesë e tij ishte skeptik ndaj retorikës së vetëvendosjes së shqiptarëve të Kosovës, duke e parë atë si të manipuluar nga Enver Hoxha për të destabilizuar Jugosllavinë - një narrative që përputhej në mënyrë të çuditshme me propagandën jugosllave të kohës.

Gjithsesi, ndonjë ndikim simbolik u arrit. Në mjediset akademike dhe mediatike përëndimore, përfaqësues të emigracionit politik kontribuan me artikuj, intervista dhe diskutime mbi të drejtat e shqiptarëve në Kosovë. Në Shtetet e Bashkuara, ku komuniteti shqiptar kishte lidhje me lobet antikomuniste dhe të diasporave të tjera lindore, pati përpjekje për të futur çështjen e Kosovës në agjendën e politikës së jashtme, edhe pse me sukses të kufizuar. Ndikimi më i qartë u pa në ndonjë përkrahje nga figura të izoluara në Kongresin Amerikan, por jo në nivel politikash. Përpjekjet për të ndikuar opinionin ndërkombëtar pengoheshin edhe nga mungesa e një narrative të unifikuar. Një pjesë e emigracionit e paraqiste çështjen e Kosovës si një

padrejtësi historike që duhej korrigjuar përmes bashkimit kombëtar. Të tjerë theksonin nevojën për vetëvendosje, duke e trajtuar çështjen si të ndarë nga fati i Shqipërisë. Këto dallime nuk ishin vetëm semantike, por përfaqësonin vizione të ndryshme për të ardhmen e shqiptarëve në Ballkan.

Në fund të viteve 1980, me shfaqjen e krizës jugosllave, emigracioni politik shqiptar e gjeti veten të papërgatitur për një fazë të re ku çështja e Kosovës do të merrte vëmendje ndërkombëtare më të madhe. Ndërkohë që intelektualët e rinj nga diaspora kosovare po formësonin rrjete të reja lobimi në Evropë dhe Amerikë - si "Lidhja e Arsimitarëve dhe Intelektualëve Shqiptarë" në Gjermani, "Komiteti për të Drejtat e Njeriut" në Prishtinë, apo qendra të mëdha të studentëve në Zvicër dhe ShBA - emigracioni i vjetër politik shqiptar vazhdonte të mbështeste një diskurs të mbetur në skemat e Luftës së Ftohtë: antikomunizëm retorik, nacionalizëm ceremonial dhe përpjekje për restaurimin e figurave të periudhës së para Luftës së Dytë Botërore. Në vend që të bashkëpunonte me zërat e rinj që artikulonin të drejtat kolektive të shqiptarëve të Kosovës në gjuhën e standardeve ndërkombëtare të të drejtave të njeriut, emigracioni tradicional shqiptar vazhdoi të përdorte gjuhën e konspiracionit dhe të nostalgjisë, duke mos arritur të përshtatet me realitetin politik që po shfaqej në prag të shpërbërjes së Jugosllavisë. Mund të thuhet se ndikimi i emigracionit politik shqiptar në opinionin ndërkombëtar për Kosovën ishte më shumë në planin simbolik sesa efektiv. Ai kontribuoi në ruajtjen e një kujtese të çështjes kombëtare dhe në artikullimin e disa denoncimeve të padrejtësive historike, por nuk arriti të formulojë një strategji koherente dhe të ndikojë në vendimmarrjet ndërkombëtare për Kosovën deri në vitin 1990. Në raport me tezat e shpallura në hyrje, burimet arkivore dhe literatura konfirmojnë se mërgata politike shqiptare e periudhës 1945–1990 e mbajti Kosovën si shtyllë të retorikës kombëtare, por nuk e shndërroi këtë në një program koherent diplomatik a lobues. Përçarjet e brendshme, kalkulimet e diktura nga konteksti perëndimor pas vitit 1948 dhe ndërhyrjet dezintegruese të aktorëve jugosllavë kufizuan kapacitetin e saj veprues. Si rrjedhojë, ndikimi mbi trajtimin ndërkombëtar të çështjes së Kosovës mbeti kryesisht simbolik dhe episodik, duke përforcuar kontradiktën që kumtesa artikulon në tezën hyrëse ndërmjet retorikës dhe veprimit.

Përfundime

Kur shqyrtojmë rolin e emigracionit politik shqiptar në raport me çështjen e Kosovës deri në vitin 1990, jemi përballë një bilanci ambivalent. Nga njëra anë, nuk mund të mohohet që emigracioni politik, në tërësinë e vet, ruajti gjallë frymën kombëtare, mbajti të hapur një diskurs kundër totalitarizmit dhe artikuloi qëndrime politike që, në rrethana të caktuara, i dhanë zë padrejtësive ndaj shqiptarëve në Kosovë. Nga ana tjetër, ky angazhim nuk u përkthye as në ndikim konkret mbi zhvillimet në terren, as në ndonjë përfaqësim diplomatik të qëndrueshëm të interesave shqiptare në arenën ndërkombëtare.

Një nga arsyt kryesore për këtë dështim ishte mospërputhja midis objektivave ideologjikë dhe interesave kombëtare afatgjata. Emigracioni politik, i përqendruar te përmbysja e regjimit të Enver Hoxhës, shpesh e instrumentalizonte çështjen e Kosovës si pjesë të një narrative më të gjerë antikomuniste, pa hyrë në thellësi në dimensionin historik, kulturor dhe juridik të saj. Në këtë mënyrë, Kosova u bë një slogan i domosdoshëm, por jo një prioritet real në agjendën politike të emigracionit.

Një tjetër problem madhor ishte mungesa e një platforme të unifikuar. Organizatat e ndryshme në mërgim nuk bashkëpunuan në mënyrë efektive dhe shpesh u përplasën për çështje të drejtimit, trashëgimisë politike apo për interesa rajonale. Asnjë organizatë nuk arriti të krijojë legjitimitetin e duhur për të folur në emër të kombit apo për të bashkuar zërat e diasporës shqiptare në Perëndim dhe as për të ndërtuar ura me diasporën e re kosovare që po formësohej në vitet 1980. Emigracioni politik shqiptar gjithashtu nuk ishte në gjendje të përshtatej me ndryshimet strukturore të botës pasuese të Luftës së Ftohtë. Ndërkohë që mërgatat e tjera nga Europa Lindore (si ajo polake apo çeke) po krijonin rrjete efektive lobimi dhe komunikimi me elitën politike perëndimore, emigracioni shqiptar vazhdonte të funksiononte me metoda të vjetruara, shpesh më shumë të bazuara në kujtesën e së kaluarës sesa në analizën e kontekstit të ri. Ai nuk u shndërrua në kapital simbolik të përbashkët për shqiptarët në Shqipëri dhe Kosovë, për shkak të mosinteresimit institucional, por edhe të mungesës së strategjisë nga vetë mërgata. Deri në vitin 1990, kur sistemi komunist në Shqipëri nisi të lëkundet dhe Jugosllavia të hyjë në krizë të thellë, emigracioni politik shqiptar mbeti një forcë marginale në raport me zhvillimet reale në trojet shqiptare. Ai nuk luajti rol vendimtar as në rrëzimin e regjimit të Tiranës, as në ringritjen e vetëdijes kombëtare në Kosovë, edhe pse pati individë që kontribuan me përkushtim të jashtëzakonshëm.

Përfundimisht vlen të theksohet se, emigracioni politik shqiptar i periudhës 1945–1990 përfaqëson një kapitull kompleks të historisë kombëtare, ku përkushtimi individual dhe ndjenja atdhetare shpesh u përplasën me realitetin e fragmentimit politik, mungesës së burimeve dhe kufizimeve strukturore të epokës së Luftës së Ftohtë. Në raport me çështjen e Kosovës, emigracioni shqiptar ruajti në mënyrë konstante parimin e pandashmërisë kombëtare dhe mbështeti aspiratën për vetëvendosje të shqiptarëve të Kosovës, por nuk arriti ta shndërrojë këtë qëndrim në një strategji të mirëartikulluar dhe të pranueshme ndërkombëtarisht. Arsyeja qëndron jo vetëm në faktin se Kosova ishte subjekt i një konteksti të ndërlikuar juridik dhe politik në kuadër të Jugosllavisë, por edhe në faktin se vetë emigracioni kishte përparësi të tjera - mbi të gjitha përmbysjen e regjimit komunist në Shqipëri. Në këtë kuptim, Kosova mbeti një çështje që e justifikonte retorikisht idenë e një Shqipërie të bashkuar, por që nuk u përfshi thellësisht në projektin e veprimit konkret të emigracionit.

Konfliktet ideologjike të brendshme, përplasjet e drejtuesve të emigracionit mes tyre dhe mungesa e një strukture të unifikuar bënë që emigracioni të humbasë legjitimitetin si përfaqësues politik i kombit shqiptar në sytë e faktorëve ndërkombëtarë. Për më tepër, marrëdhëniet e tij shpesh të dyshimta me shërbime të huaja, përfshi edhe UDB jugosllave, e bënë të pamundur krijimin e një platforme kombëtare që të ndërthurte interesin e shqiptarëve në Shqipëri dhe në Kosovë. Megjithatë, emigracioni politik mbetet një element i rëndësishëm i kujtesës historike, jo vetëm për qëndresën antikomuniste, por edhe për ruajtjen e diskursit kombëtar në kohë të vështira. Ai kontribuoi në krijimin e një trashëgimie dokumentare dhe ideologjike, e cila – megjithë të metat e saj - përfaqëson një pasuri që sot duhet të trajtohet me qasje kritike, por jo mohuese.

Ndryshe nga emigracionet çeke, hungareze apo polake, që pas viteve 1956 dhe 1968 u pasuruan me shtresa të reja emigrantësh me profil intelektual, liberal e reformist – pjesërisht të dalë nga lëvizje të brendshme opozitare – emigracioni shqiptar nuk njohu një rinovim të tillë. Ai mbeti i mbështetur mbi strukturën e vjetër politike të viteve 1930-1940, pa një opozitë moderne të artikulluar që të sfidonte regjimin me alternativa të përparuara ideologjike. Ndërkohë që në rastin polak emigracioni gëzonte përkrahjen e fuqishme të Kishës Katolike dhe të Vatikanit, në rastin shqiptar, përveç disa figurave të izoluara të klerit në mërgim, mbështetja religjioze nuk përbënte një bosht të organizuar dhe të fuqishëm institucional.

Emigracioni politik shqiptar i viteve 1945–1990 paraqet më shumë ngjashmëri me mërgatat rumune dhe kroate të pasluftës, duke qenë një

diasporë e mbetur jashtë vendit pas rënies së regjimeve kolaboracioniste, e përbërë nga figura konservatore, e përçarë dhe pjesërisht e instrumentalizuar nga shërbimet sekrete të vendeve të huaja. Ai nuk arriti të zhvillonte një alternativë moderne politike në mërgim dhe mbeti, në shumicën e rasteve, një diasporë nostalgjike, që i shërbeu më tepër lojës strategjike të Luftës së Ftohtë sesa krijimit të një opozite efektive ndaj regjimit komunist shqiptar.

Emigracioni politik shqiptar ruajti një diskurs antikomunist dhe një vizion të qartë të një “Shqipërie etnike”, por për shkak të fragmentimit të brendshëm, varësisë nga mbështetja perëndimore dhe koniunkturave të Luftës së Ftohtë, Kosova mbeti kryesisht një simbol, jo një program strategjik e koherent. Ndërkohë që degë të diasporës (sidomos në fund të viteve 1980) u përpoqën të ndërkombëtarizonin çështjen, mungesa e një platforme të unifikuar dhe tensionet me realitetin politik të Jugosllavisë e kufizuan ndikimin e tyre.

Për studiuesit bashkëkohorë, emigracioni politik shqiptar dhe qëndrimi i tij ndaj çështjes së Kosovës është një fushë që kërkon më shumë hulumtim, krahasim dhe ballafaqim me dokumente arkivore dhe literaturë ndërkombëtare. Vetëm kështu mund të ndërtohet një panoramë më objektive dhe e nuancuar mbi rolin që mërgata politike ka luajtur, jo vetëm në historinë shqiptare të shekullit XX, por edhe në fatin e një prej çështjeve më delikate të kombit shqiptar. Emigracioni politik shqiptar nuk mund të gjykohet thjesht për atë që nuk arriti të bëjë, por duhet kuptuar në kontekstin e një mërgate të vogël, të përçarë dhe të varur nga dinamika të mëdha globale. Mungesa e bashkëpunimit, varfëria e resurseve dhe dominimi i retorikës mbi strategjinë e bënë ndikimin e tij më tepër moral sesa real në trajtimin ndërkombëtar të çështjes së Kosovës në vitet 1945-1990.

